

Urszula Chęcińska¹ <https://orcid.org/0000-0002-0416-1691>

Uniwersytet Szczeciński

Kinga Flaga-Gieruszyńska² <https://orcid.org/0000-0001-5177-4450>

Uniwersytet Szczeciński

KORCZAKOWSKIE „PRAWO DZIECKA DO SZACUNKU” I WYPOWIADANIA SWOICH MYŚLI W POLSKIM POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Korczak’s “Right of a Child to Respect” and Expressing Their Thoughts in Polish Civil Procedure

S u m m a r y: The article consists of two parts. The first part, based on pedagogical publications, discusses the pedagogical activity of Janusz Korczak as a precursor and advocate for children’s rights. The second part, based on legal publications, presents considerations concerning the rights of the child and their correct reflection, related to the child’s right to be heard in civil cases. The article ends with a conclusion about the necessity of cooperation between educators and lawyers at a time when there is a growing awareness of the need to look for new legal solutions related to the presence of “children without childhood” and “childhood beyond borders.” The article is a preview of further publications on this topic.

K e y w o r d s: human rights, children’s rights, child-centrism, Janusz Korczak

¹ Dr hab. Urszula Chęcińska, prof. US, kierownik Katedry Wczesnej Edukacji w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego. Zainteresowania badawcze związane z pedagogiką wczesnej edukacji, pedagogiką dziecka i biografistyką pedagogiczną łączy od lat z twórczością Joanny Kulmowej i Janusza Korczaka. Adres do korespondencji: Instytut Pedagogiki US, ul. Ogińskiego 16/17, 70-431 Szczecin; e-mail: urszula.checinska@usz.edu.pl.

² Dr hab. Kinga Flaga-Gieruszyńska, prof. US, Prorektor ds. Organizacji US, kierownik Zespołu Badawczego Prawa Cywilnego Procesowego i Informatyzacji Wymiaru Sprawiedliwości Wydziału Prawa i Administracji. Członkini Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Rodzinnego w Ministerstwie Sprawiedliwości. Adres do korespondencji: ul. Narutowicza 17A, 70-240 Szczecin; e-mail: kinga.flaga-gieruszyńska@usz.edu.pl.

Wstęp

Wielowymiarowość dzieł pedagogicznych i utworów literackich Janusza Korczaka, przyporządkowanych logice dziecięcego świata, sprawia, że kolejne pokolenia czytelników odnajdują w utworach autora *Prawideł życia* nowe sensy i nowe znaczenia. Korczakowska pedagogia, która wiąże się z językową świadomością autora *Momentów wychowawczych*, zbudowana jest z jego „transgresyjnych”³ doświadczeń: pedagogicznych, psychologicznych, medycznych, literaturoznawczych, językoznawczych i kulturoznawczych. Odkrywczy charakter twórczości Korczaka polega na głębokim humanistycznym⁴ przesłaniu wszystkich jego tekstów. Jak piszą Manfred Liebel i Urszula Markowska-Manista⁵, Korczak ukazuje w nich powinności edukacji międzykulturowej opartej na dialogu kultur, narodów i miejsc, wzbogacającej dziecko o nowe przekonania i nowe doświadczenia, nowy język i nowe prawa. „Dziecko, spełniając swoje zadania w świecie, w naturalny sposób jest zarazem indywiduum i obywatelem. W sensie prawnym jest ono jednak pozbawione obywatelstwa, doświadczać z tego tytułu swoistego rodzaju dyskryminacji”⁶ – tak napisał Bogusław Śliwerski w rozdziale pt. „Pajdocentryzm a prawa dziecka”, zamieszczonym w tomie *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu*. Idee pajdocentryczne, obecne w twórczości Korczaka, przypominają, że prawa człowieka, które rozpoczynają się od praw dziecka, wpisują się obligatoryjnie w proces kształcenia, zwiększając tym samym znaczenie praw człowieka, „praw dziecka do swoich praw”⁷ i samej edukacji. Idee Korczaka i jego „odkrywanie dzieciństwa”⁸, mimo upływu czasu i rozwoju myśli pedagogicznej, są więc wciąż aktualne⁹, a co więcej – wywierają zasadniczy wpływ na kształtowanie szczegółowych rozwiązań prawnych¹⁰ mających zagwarantować podmiotowość dziecka w polskim systemie prawnym.

³ Barbara Smolińska-Theiss, „Pedagogiczne transgresje Janusza Korczaka”. W: też, *Korczakowskie narracje pedagogiczne* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2014), 49–57.

⁴ *Humaniści o prawach dziecka*, red. Jadwiga Bińczycka (Kraków: „Impuls”, 2000).

⁵ Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista, *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista (Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017).

⁶ Bogusław Śliwerski, „Pajdocentryzm a prawa dziecka”. W: tegoż, *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu* (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2007), 63–82.

⁷ Tenże, „Prawo dziecka do swoich praw”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak (Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018), 92–141.

⁸ Marzenna Nowicka, „Odkrywanie dzieciństwa przez Rousseau i Korczaka. Refleksje o ewolucji znaczeń”. *Studia Pedagogiczne* LXVIII (2015): 207–219.

⁹ Jadwiga Bińczycka, „Korczakowskie prawa dziecka”. W: „*Szanować – słuchać – wspierać – chronić. Prawa dziecka w rodzinie, szkole, społeczeństwie*”, red. Ewa Jarosz, Beata Dyrda (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013), 13–19.

¹⁰ Stanisław L. Stadniczenko, „Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela”. W: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. Stanisław L. Stadniczenko (Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2015), 37–50.

Jak trafnie zauważa Karolina Borkowska, prawo dziecka do wypowiedzi realizuje się na kilku płaszczyznach, począwszy od wypowiedzi dziecka w rodzinie, rozmów z bliskimi, aż po sytuacje uczestnictwa w procedurach prawnych¹¹. Przykładem tego rodzaju działań ustawodawcy przesyconych Korczakowskim przesłaniem są zmiany zachodzące w prawie cywilnym procesowym, zapisane w Kodeksie postępowania cywilnego. Warto podkreślić, że przepisy Kodeksu odzwierciedlają w bardziej szczegółowy sposób zasadę wyrażoną w art. 72 ust. 3 Konstytucji RP, według której w toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka. Rozwiązania te stanowią również realizację postanowień art. 12 Konwencji o prawach dziecka, zgodnie z którymi: 1) państwa-strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka; 2) w tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego. Co więcej, obowiązek wysłuchania dziecka wynika również z trzeciej zasady Rekomendacji Nr R/84/4 Komitetu Ministrów Rady Europy z 28.02.1984 r. w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej, zgodnie z którą właściwy organ zobowiązany do podjęcia decyzji w sprawie odpowiedzialności rodzicielskiej lub jej wykonania, dotyczącej podstawowych interesów dziecka, powinien zapoznać się z jego stanowiskiem, o ile stopień dojrzałości dziecka na to pozwala¹².

Celem artykułu jest wykazanie, w jaki sposób ustawodawca interpretuje i wdraża prawo małoletniego do wyrażania własnych poglądów i uczuć, zapewniając, iż zostaną one dostrzeżone stosownie do wieku i dojrzałości dziecka. Janusz Korczak jasno wskazywał, że dzieci potrzebują tego, by ich uczucia i język były akceptowane i doceniane. Łamanie tego prawa jest krzywdą wyrządzoną dziecku, którą trudno w życiu naprawić¹³. Rozważania przedstawione w niniejszym artykule koncentrują się przede wszystkim na rozwiązaniach mających zagwarantować prawidłowe odzwierciedlenie prawa do wysłuchania dziecka w sprawach cywilnych.

¹¹ Karolina Borkowska, „Prawo dziecka do wypowiedzi a jego udział w postępowaniu cywilnym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych”. *Dziecko Krzywdzone* 2 (2011): 27–34.

¹² *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 2: *Prawo cywilne*, red. Marek Safjan (Warszawa: Oficyna Naukowa, 1995), 202.

¹³ Szerzej m.in. Jadwiga Kopczyńska-Sikorska, „Idee praw dziecka w życiu i pracy J. Korczaka”. *Wychoowanie w Przedszkolu* 6 (1992): 334–338.

Prawa dziecka według Janusza Korczaka

Jak pisze Barbara Smolińska-Theiss¹⁴, Korczak znał i popierał międzywojenny ruch na rzecz ochrony i praw dziecka. W Polsce o prawa dziecka upominała się wcześniej Stefania Sempołowska, nauczycielka i pisarka, redaktorka czasopism dla dzieci i młodzieży. Korczak pojmował prawa dziecka inaczej niż Sempołowska – jako prawa niepisane, porządkujące świat dziecka i mające kluczowe znaczenie dla wprowadzenia nowego języka łączącego świat dzieci ze światem dorosłych. Korczak, który sam siebie określał jako „pedologa-pediatrę”, łączył wartość dzieciństwa¹⁵ z godnością dziecka. W słynnym eseju pt. *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie*, opublikowanym w 1918 roku, „prześiąkniętym wolnościowym duchem”¹⁶, Korczak upomniał się o prawa dziecka po raz pierwszy. Napisał: „Wzywam o Magna Charta Libertatis, o prawa dziecka. Może jest ich więcej, ja odszukałem trzy zasadnicze: prawo dziecka do śmierci, prawo do dnia dzisiejszego, prawo dziecka, by było tym, czym jest”¹⁷. Esej ten określany jest często jako manifest pedagogiczny Korczaka, wyznanie wiary w dziecko, w jego mądrość oraz prawo do własnego języka i godnego dzieciństwa. Jak pisze Wiesław Theiss, „prawo do dzieciństwa, do miłości, radości oraz poczucia bezpieczeństwa – wymaga zmiany myślenia o dziecku, wymaga też przebudowy świata, w którym żyjemy”¹⁸. Napisany w czasie I wojny światowej manifest pedagogiczny Janusza Korczaka jest tego najdoskonalszą egzemplifikacją.

W 1919 roku na Zjeździe Delegatów Związku Polskich Towarzystw Nauczycielskich Korczak wygłosił referat pt. „Wychowanie dzieci moralnie zaniedbanych i zbrodniczych”, w którym podzielił się swoimi przemyśleniami związanymi z diagnostyką medyczną i doświadczeniami pedagogicznymi. „Wierzę w wartość wysiłków, ale nie – wyników. Dajcie sprawiedliwość, zniknie rychło dziecko moralnie zaniedbane. Ale nie – zbrodnicze”¹⁹ – konkludował Korczak, zwracając uwagę

¹⁴ Barbara Smolińska-Theiss, „Korczakowskie źródła praw dziecka. Prawo naturalne, prawo natury, prawidła życia”. W: *Konwencja o prawach dziecka*, 15–19.

¹⁵ Zob. Józefa Brągiel, Bożena Matyjas, Katarzyna Segiet, *Dzieciństwo. W stronę poznania, zrozumienia i zmiany* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019).

¹⁶ Bożena Sieradzka-Baziur, „Kształtowanie się języka naukowego pedagogiki na przykładzie manifestu pedagogicznego *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie* Janusza Korczaka”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 3–4 (2019): 46–62.

¹⁷ Janusz Korczak, *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie* (Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012), 147.

¹⁸ Wiesław Theiss, „Posłowie. Korczak pół wieku później”. W: Janusz Korczak, *Jak kochać dziecko*, red., posłowie i kalendarium Wiesław Theiss (Warszawa: Jacek Santorski & Co, Agencja Wydawnicza, 1992), 118–119.

¹⁹ Janusz Korczak, „Wychowanie dzieci moralnie zaniedbanych i zbrodniczych”. W: tegoż, *Teoria i praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin, Stefan Wołoszyn, Marta Ciesielska (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, 2017), 311–312.

na konieczność wprowadzenia „profilaktyki zbrodniczości” i utworzenia klinik diagnostyczno-terapeutycznych dla dzieci²⁰.

O „prawa dziecka jako jednostki”²¹ Korczak upominał się także w cyklu wykładów dla wychowawców zakładów opiekuńczo-wychowawczych. W programie kursów dokształcających organizowanych przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej znalazły się wykłady o prawie dziecka do warunków sprzyjających wzrastaniu i rozwojowi, prawie do swobodnego poznawania, prawie do pracy nad sobą, prawie do pełnego obywatelstwa we własnym świecie, do uznawania słabości i niedoświadczenia, a także do rozrywki i radości, a przede wszystkim o prawie do demokratyzacji wychowania. Korczak, w autorskim cyklu wykładów pod tytułem *Prawo dziecka jako jednostki*, napisał: „Dziecko, w zależności od swego wieku, rozwoju umysłowego i doświadczenia, ma pewne swoiste prawa, niewygodne dla dorosłych, i z tego powodu najczęściej przez nich nieuznawane”²².

Janusz Korczak pragnął widzieć w wychowawcy rzecznika praw dziecka²³, którym sam był na co dzień. Według niego wychowanie to twórczy proces, w którym ważną rolę odgrywają wprowadzone przez Korczaka metody wychowawcze, by wymienić: sądy koleżeńskie z kodeksem przebaczenia, dziecięcy sejm potwierdzający prawa ustanowione wcześniej przez radę samorządową, plebiscyt życzliwości i niechęci, pracę redakcyjną w dziecięcym czasopiśmie „Mały Przegląd”. Wszystkie te metody wychowawcze według Korczaka miały wspierać rozwój dziecka, uczyć dziecko właściwego języka, podejmowania decyzji, trudnych wyborów moralnych, inspirować dziecko do czynnego myślenia o własnych prawach, ale też i o obowiązkach. Korczak reprezentował zawsze dziecięcy punkt widzenia²⁴, a wzorowane na dziecięcym zaangażowaniu budowanie relacji międzypokoleniowych wiązało się z konsekwentnym budowaniem „społeczeństwa dzieci”. Korczak wierzył, że naturalna wspólnota między dziećmi i dorosłymi, oparta na wzajemnym rozumieniu²⁵, dialogu i akceptacji wartości, uprawomocnia dzieciństwo. A docieranie do prawdy wiąże się z dyskursem pedagogicznym, z prawdą dziecięcej biografii, z mozołem pytań i „życiem dialogicznym”, które Korczak uprawiał konsekwentnie, traktując

²⁰ Marta Santos Pais, „Prawo dziecka do życia bez przemocy – perspektywa globalna”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro*, 16–29.

²¹ Janusz Korczak, „Prawa dziecka jako jednostki”. W: Korczak, *Teoria i praktyka*, 313–314.

²² Tamże.

²³ Marek Michalak, „O prawa dziecka trzeba walczyć – korczakowskie idee pedagogiczne z perspektywy Rzecznika Praw Dziecka”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, t. 1, red. Marek Michalak (Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018), 31–89.

²⁴ Małgorzata Turczyk, Justyna Kusztal, „Proces inkluzji prawnej problematyki dziecka i dzieciństwa w kontekście historycznych uwarunkowań kategorii praw dziecka”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro*, 176–203. Tychże, „Dzieciństwo, dziecko i jego dobro w perspektywie Korczakowskiej”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 3 (2019): 7–15.

²⁵ Jolanta Kruk, Mariola Pałka-Pilecka, „Problematyka relacji osobowych w ujęciu Janusza Korczaka w odniesieniu do wychowawców i nauczycieli. Rekonstrukcja teoretyczno-empiryczna”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 3 (2019): 58–69.

odbiorców własnych tekstów jako partnerów „w dialogu i pokoju”. Tak pisze Bożena Wojnowska w tomie pt. *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)*²⁶. I dodaje, że takie spojrzenie na świat mogą mieć tylko dzieci i mędracy.

Jak twierdził Manfred Liebel²⁷, autor artykułu *Prawa dzieci jako prawa sprawcze w filozofii Janusza Korczaka*, Korczak swoją koncepcją „społeczeństwa dzieci”, wdrażanego z niezwykłą konsekwencją i wytrwałością w domach sierot, wniósł istotny wkład w rozumienie praw dzieci „jako partycypacji i praw do samostanowienia”²⁸. Korczak pojmował prawa dziecka nie w sensie formalnym, prawnym. Postrzegał je bardziej jako prawa oparte na wzajemnych umowach i ich dobrowolnym uznaniu, które w istotny sposób wpływają na relacje społeczne. Miał świadomość, że prawa dziecka wyrastają z dialogu z dzieckiem, którego rozwój rozumiał w specyficzny sposób²⁹. Pisał: „Szacunku dla jego [dziecka] niewiedzy... Szacunku dla jego pracy poznania... Szacunku dla niepowodzeń i łez... Szacunku dla własności dziecka i jego budżetu... Szacunku dla tajemnic i wahań ciężkiej pracy wzrostu... Szacunku dla bieżącej godziny, dla dnia dzisiejszego”³⁰. Taką deklarację złożył Korczak w tomie *Prawo dziecka do szacunku*. Zdaniem Smolińskiej-Theiss dla Korczaka, którego tezy mają charakter aksjologiczny, najważniejsze stało się prawo dziecka do szacunku, które zdaniem autorki *Korczakowskich narracji* nadaje dziecku uprawnienia do wypowiedzania się w swoich sprawach, przypomina o godności dziecka i jego dziecięcym obywatelstwie.

„Prawo dziecka do szacunku” i wypowiedzania swoich myśli i uczuć

Oryginalny system pedagogiczny Janusza Korczaka, autora *Prawa dziecka do szacunku*, łączy pedagogikę z literaturą i medycyną, filozofię wychowania z naukami prawnymi. Korczak dostrzegał dziecięce obywatelstwo³¹, szanował dziecięcą własność i walczył o lepszą wizję świata, stawiając fundamentalne pytania dorosłym. Autor *Prawa dziecka do szacunku*, wydanego w 1928 roku, traktował uprawianą przez siebie literaturę dla dzieci jako pretekst do własnych rozważań i dywagacji na temat praw

²⁶ Bożena Wojnowska, „Ten Inny. Żydzi – lud – dziecko”. W: tejeż, *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)* (Kraków–Budapeszt–Syrakuzy: Wydawnictwo Austeria 2023), 57–216.

²⁷ Manfred Liebel, „Prawa dzieci jako prawa sprawcze w filozofii Janusza Korczaka”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro*, 205–239.

²⁸ Tamże.

²⁹ Jadwiga Bińczycka, „Korczakowski witraż dziecięcy”. *Chowanna* 1 (2010): 27–38.

³⁰ Janusz Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*, wyd. 2 (Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2017), 37.

³¹ Marek Michalak, „Korczakowskie prawo do społecznej partycypacji dziecka. Dziecięce obywatelstwo”. W: *Konwencja o prawach dziecka*, 13–15.

dziecka³², jako rodzaj językowego komentarza do idei sprawiedliwości, którą głosił najpierw w tomach *Jośki, Mośki i Srule*, a potem *Józki, Jaśki i Franki*, aby uczynić ją źródłem oryginalnej refleksji i „czystej autoteliczności prawnej” w *Królu Maciusiu Pierwszym, Królu Maciusiu na bezludnej wyspie*³³ i autobiograficznym tomie pt. *Kiedy znów będą mały*. Jak konkluduje Michał Głowiński³⁴, a podkreśla Bożena Wojnowska³⁵, kształt Korczakowskich wypowiedzi o wychowaniu pozwala je odczytywać jako zamierzone działanie pedagogiczne. U Korczaka już samo komunikowanie się z czytelnikami stanowiło bowiem wzór właściwego postępowania wychowawców. Kluczową rolę odgrywały świadomość językowa i nieustanne poznawanie dziecka. Dowodem na to są publicystyka społeczna³⁶, którą Korczak uprawiał przez całe życie, i praca redakcyjna w „Małym Przeglądzie”, który, zgodnie z myślą Korczaka „redagowany będzie tak, żeby bronić małe dzieci”³⁷.

Ideę sprawiedliwości, którą głosił we wszystkich swoich utworach, Korczak wprowadzał w codzienne życie w domach sierot, w których pracował. Autor tomu *Momenty wychowawcze* postrzegał dzieci jako wyjątkowo aktywnych aktorów życia społecznego i politycznego³⁸, którzy potrzebują mądrego rodzicielstwa³⁹ i rozumnych wychowawców dbających o ich dobro⁴⁰ i godne życie. Korczak cenił w szczególności sposób dziecięcą szczerą i dosłowną, doceniał też nielogiczność i absurdalność. I doskonale wiedział, że odbiorca dziecięcy wymaga edukacji humanistycznej na najwyższym poziomie, łączącej elementy krytycznego myślenia, wrażliwości moralnej, kreatywności językowej, prowadzącej do tworzenia i urzeczywistniania świata wartości⁴¹. Korczak, który dostrzegał w dziecku pełnowartościowego człowieka, nie bez powodu pokazywał los dziecka skrzywdzonego, wyalienowanego,

³² Janusz Korczak. *Pisarz – wychowawca – myśliciel. Studia*, red. Hanna Kirchner (Warszawa: Instytut Badań Literackich – Wydawnictwo, 1997).

³³ Michał Rogoż, „Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka”. W: *Janusz Korczak. Pisarz*, red. Maria Czernow (Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2013), 11–26.

³⁴ Michał Głowiński, „Literackość jako działanie pedagogiczne”. W: *Janusz Korczak. Życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej. Warszawa 12–13 października 1978*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin Stefan Wołoszyn (Warszawa: WSiP, 1982), 224–227.

³⁵ Wojnowska, *Inna twarz Korczaka*, 77.

³⁶ Janusz Korczak, *Na mównicy. Publicystyka społeczna (1898–1912)*. 2 (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Latona, 1994).

³⁷ Janusz Korczak, *Prawidła życia. Publicystyka dla dzieci*, t. 2, red. Aleksander Lewin, oprac. tekstów i uwagi o tekstach Józefa Bartnicka, Monika Ziółek, genezy utworów i przypisy Marta Ciesielska (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2007), 315.

³⁸ Monika Wiśniewska-Kin, „«Momenty wychowawcze» w projektowaniu procesu kształcenia kulturowej kompetencji dzieci”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 3 (2019): 37–46.

³⁹ Józefa Bągiel, Bożena Matyjas, Katarzyna Segiet, *Rodzina – rodzicielstwo – odpowiedzialność. Perspektywa pedagogiki społecznej* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2021).

⁴⁰ Magdalena Arczewska, „Czym jest dobro dziecka? Analiza sieci ekwiwalentów pojęcia «dobra dziecka» w perspektywie przedstawicieli wybranych środowisk zawodowych”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro*, 241–271.

⁴¹ Irena Wojnar, *Humanistyczne przesłanki niepokoju* (Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 2016), 122–125.

zmarginalizowanego społeczeństwa⁴². Był znakomitym obserwatorem świata dziecka, jego języka, prężności psychicznej, dostrzegał „doniosłość jego codzienności”⁴³, był rzecznikiem jego praw. Głosił je i popierał, pisząc manifesty, felietony, sprawozdania, programy i listy, w których upominał się o subiektywne rozumienie praw dziecka wywiedzione z własnych doświadczeń i obserwacji z pracy z dziećmi żydowskimi i robotniczymi⁴⁴, marginalizowanymi i społecznie niewygodnymi⁴⁵. Korczak przyczynił się w ten sposób do „stworzenia emancypacyjnej tradycji praw dziecka traktowanych jako prawa człowieka i pojmowanych jako prawa podmiotowe lub zdolność sprawczą”⁴⁶, wpisując się tym samym w międzynarodowy ruch na rzecz praw dziecka. W dziedzinie praw dziecka budowanych „między swobodą a przemocą w wychowaniu”⁴⁷ był wielkim autorytetem. Bez Korczaka nie byłoby Konwencji o prawach dziecka. Można bowiem dostrzec związki Korczakowskich myśli z zapisami konwencji, które dotyczą praw obywatelskich, socjalnych, kulturalnych i ekonomicznych. Mając świadomość „dziecięcego trudu rozwoju”⁴⁸, Korczak łączył rozwój z poznawaniem języka, nazywaniem rzeczy, odkrywaniem świata, w którym pierwszym nakazem jest poznanie dziecka poprzez odwrócenie ról i porządku komunikacji między dorosłym i dzieckiem. Pierwszym nakazem jest więc wysłuchanie dziecka, jego naturalnej potrzeby wypowiedzenia się w sytuacjach, które naruszają jego byt i autonomię.

Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym

W obecnym stanie prawnym wysłuchanie dziecka w sprawach cywilnych zostało uregulowane w sposób dość ogólny, co powoduje reperkusje w postaci dowolnego postrzegania standardów tej czynności w trakcie postępowania cywilnego. Takie rozwiązanie problemu nie tylko nie realizuje w wystarczającym stopniu prawa dziecka do wysłuchania, ale wręcz przeciwnie – szkodzi wymiarowi sprawiedliwości,

⁴² Zob. Ewa Jarosz, Anna Nowak, *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012).

⁴³ Dorota Kubicka, „Doniosłość codzienności w filozofii Janusza Korczaka”. *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne* 1 (2016): 133–146.

⁴⁴ Moshe Shner, „Dlaczego dzieci mają prawa: prawa dzieci w pedagogice”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro*, 273–321.

⁴⁵ Urszula Markowska-Manista, „«Najlepszy interes» dzieci marginalizowanych i ich partycypacja. Lekcje z pedagogiki Janusza Korczaka”. W: Liebel, Markowska-Manista, *Prawa dziecka*, 93–107.

⁴⁶ Manfred Liebel, „Janusz Korczak i prawa dziecka jako zdolność sprawczą”, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista. W: Liebel, Markowska-Manista, *Prawa dziecka*, 54.

⁴⁷ Jadwiga Bińczycka, *Między swobodą a przemocą w wychowaniu* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1999).

⁴⁸ Barbara Smolińska-Theiss, „Dziecięcy trud rozwoju”. W: tejże, *Korczakowskie narracje pedagogiczne* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2014), 148–150.

utrudniając wydawanie trafnych rozstrzygnięć, a co jeszcze istotniejsze – wyrządza krzywdę dziecku, które jest narażone na traumę kontaktu z nieznanymi, pytającymi często o sprawy trudne, niezrozumiałe, wstydliwe i bolesne. Z tego względu ustawodawca w znacznym stopniu poszerza zakres regulacji w ustawie procesowej dotyczącej bezpośrednio kształtowania przebiegu realizacji obowiązków organu sądowego w zakresie prawa do wysłuchania dziecka. Jak wskazuje się w literaturze, wszystkie sposoby zapoznania się ze zdaniem dziecka i jego życzeniami na podstawie przepisów procesowych pozostają w gestii sądu, który decyduje, czy tę czynność procesową przeprowadzić, a w razie decyzji pozytywnej określa sposób jej przeprowadzenia, w tym wskazuje, czy dokona wysłuchania, czy też dziecko będzie mogło wypowiedzieć się przed innym podmiotem⁴⁹. Ta konstatacja ma kluczowe znaczenie, ponieważ w praktyce wysłuchania dokonują biegli psycholodzy lub kuratorzy, a często nawet zdarza się, że jest to dokonywane z pogwałceniem jakichkolwiek standardów (np. przez telefon)⁵⁰.

Jak stanowi obecnie art. 216[1] § 1 Kodeksu postępowania cywilnego (k.p.c.), sąd w sprawach dotyczących dziecka wysłucha go, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają. Tym samym obowiązek wysłuchania nie jest bezwzględny. Idąc dalej – sąd, stosownie do okoliczności, rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości dziecka uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia (art. 216[1] § 2 k.p.c.). Zarówno co do przesłanek możliwości wysłuchania dziecka, jak i co do wykorzystania uzyskanych informacji co do potrzeb małoletniego sąd powinien podjąć decyzję w pierwszym rzędzie, opierając się na własnej wiedzy i doświadczeniu życiowym oraz stwierdzeniu, że w konkretnym przypadku zaistniały ustawowe warunki wysłuchania małoletniego przed sądem. Jeśli z okoliczności sprawy i informacji o małoletnim sąd poweźmie wątpliwości co do stanu jego zdrowia, rozwoju umysłowego itd., wówczas może rozważyć dopuszczenie opinii biegłego psychologa albo psychiatry. Jest też możliwy, a w niektórych przypadkach wskazany, udział biegłego psychologa w wysłuchaniu. Jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwalają, sąd ma obowiązek wysłuchania go, a gdy małoletni nie posiada tych cech, organ rozstrzygający nie powinien tej czynności dokonać. Inne postępowanie sądu prowadzi do naruszenia przepisów prawa procesowego⁵¹, co w wielu przypadkach ma istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Mówiąc o kompetencjach organu sądowego w zakresie decydowania o zasadności wysłuchania małoletniego, należy również zauważyć problem znaczenia opinii

⁴⁹ Marcin Mikołaj Cieśliński, „Sądowe wysłuchanie dziecka a stanowisko jego rodziców”. *Przegląd Sądowy* 1 (2021): 46.

⁵⁰ Tenże, „Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchiwanie dziecka (komunikat o wynikach badań)”. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne* 24 (2015): 223

⁵¹ Tenże, „Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216[1] k.p.c.)”. *Przegląd Sądowy* 6 (2012): 65 i n.

rodziców albo opiekunów małoletniego, a przede wszystkim ustalenia, czy ich stanowisko ma jakiegokolwiek znaczenie w tej materii. Zagadnienie to jest o tyle złożone, że często wysłuchanie dziecka może spowodować rozstrzygnięcie niekorzystne dla przynajmniej jednego z rodziców, np. w zakresie sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej albo kontaktów z dzieckiem. Samodzielność działań sądu powoduje, że nie jest potrzebna żadna inicjatywa uczestników lub stron postępowania (także rodziców albo opiekunów małoletniego), co nie wyklucza oczywiście dopuszczalności sygnalizacji potrzeby wysłuchania dziecka. W doktrynie wskazano, że nie ulega wątpliwości, iż takie zgodne stanowisko rodziców sprzeciwiające się wysłuchaniu powinno być zawsze bardzo skrupulatnie rozważone przez sąd, zwłaszcza w kontekście motywów, którymi kierują się rodzice. Jeżeli sprzeciw zgłasza tylko jeden rodzic, nie ma wątpliwości, że sąd, podejmując decyzję, czy wysłuchać dziecka, w istocie rozstrzyga spór między rodzicami w tej materii. Jednak gdy sprzeciw zgłaszają oboje rodzice, sprawa bardzo się komplikuje. Odstąpienie od wysłuchania prowadzi bowiem do faktycznego ograniczenia możliwości przedstawienia zdania i życzeń dziecka w postępowaniu i ogranicza możliwości poznawcze sędziego, a także może prowadzić do ukrywania negatywnych zjawisk w rodzinie⁵². Konkludując, wysłuchanie powinno być więc dokonywane zawsze, gdy przemawia za tym dobro dziecka, co wymaga zindywidualizowanego podejścia do małoletniego i okoliczności sprawy. Z pewnością zbyt daleko idące jest stanowisko, że sprzeciw obojga rodziców jest wiążący dla sądu, zwłaszcza jeżeli skład orzekający dojdzie do przekonania, że kierują nimi inne przesłanki niż dobro dziecka (np. wstyd przed ujawnieniem prawdy o relacjach w rodzinie).

Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Co prawda w obecnym stanie prawnym ustawodawca nie precyzuje miejsca przeprowadzenia wysłuchania małoletniego dziecka, jednak należy uznać, że dąży on do zapewnienia dziecku właściwych, niebudzących obaw i negatywnych emocji warunków przesłuchania, aby odbyło się ono z możliwie minimalnym uszczerbkiem dla małoletniego. W tym zakresie często stosuje się w praktyce rozwiązania zapożyczone z postępowania karnego, a stosowane np. wobec dzieci będących ofiarami przemocy domowej.

Z dniem 15 lutego 2024 roku ustawodawca w znaczący sposób wzmocnił standardy wysłuchania dziecka w postępowaniu cywilnym, czego przejawem było wprowadzenie dodatkowych postanowień do art. 216[1] art. 216[2] k.p.c. Zgodnie z nowymi, bardziej precyzyjnymi postanowieniami ustawy procesowej wysłuchanie dziecka może nastąpić tylko raz w toku postępowania, chyba że dobro dziecka wymaga ponownego przeprowadzenia tej czynności lub potrzebę ponownego wysłuchania zgłasza dziecko. Ponowne wysłuchanie dziecka przeprowadza ten sam sąd, chyba że jest to niemożliwe lub stoi temu na przeszkodzie dobro dziecka (art. 216[1] § 3 k.p.c.). W ten sposób podjęto próbę zminimalizowania obciążenia psychicznego

⁵² Tenże, „Sądowe wysłuchanie”, 53 i wskazana tam literatura.

małoletniego wielokrotnymi wezwaniami przed oblicze sądu, zwłaszcza z powodu nienależytego przygotowania składu orzekającego do przeprowadzenia wysłuchania i wynikającej stąd konieczności zadania dodatkowych pytań.

Jednocześnie ustawodawca dostrzega sytuacje, w których organ sądowy w sposób nieuzasadniony rezygnuje z wysłuchania dziecka, uznając jego zdanie za nieistotne, względnie stwierdzając niezdolność dziecka do wyrażania własnych poglądów. Takie zaniechanie musi być przedmiotem kontroli w postępowaniu odwoławczym, dlatego też wprowadza się wyraźną dyrektywę, że jeżeli sąd odstąpił od wysłuchania dziecka, najpóźniej przed zakończeniem postępowania wskazuje w protokole posiedzenia lub rozprawy, z jakich przyczyn czynność ta nie została przeprowadzona. Należy przy podkreślić, że spełnienie przesłanek wysłuchania dziecka musi być ocenione przez sąd w świetle okoliczności sprawy w odniesieniu do konkretnego małoletniego dziecka. Ze względu na to, że wysłuchanie dziecka stanowi czynność procesową, zarówno o jej przeprowadzeniu, jak i pominięciu decyduje sąd, a więc skład orzekający, a nie jego przewodniczący⁵³. Ewentualne naruszenie przez sąd orzekający tego obowiązku powinno być oceniane w kategoriach istotnych uchybień mających wpływ na wynik sprawy. Należy jednak zauważyć, iż w orzecznictwie podkreśla się, że obowiązek ten nie musi być realizowany wyłącznie w formie bezpośredniego wysłuchania dziecka przed sądem. Ze względu na potwierdzony w praktyce fakt szkodliwego nierzadko wpływu na psychikę dziecka, jaki wywiera na nie bezpośredni kontakt z sądem, sąd orzekający ma możliwość zapoznania się ze stanowiskiem dziecka za pomocą swoich organów pomocniczych, takich jak kurator lub opinia ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego, czy wreszcie opinia biegłego psychologa⁵⁴. Jednak te sposoby pozyskiwania informacji o dziecku, jego potrzebach, warunkach życia itd. nie mają charakteru wysłuchania w rozumieniu ustawy procesowej.

Jednocześnie nowy art. 216[2] k.p.c. wprowadza rozbudowaną regulację w zakresie praktycznego przeprowadzania czynności związanych z wysłuchaniem dziecka. Wysłuchanie dziecka następuje na posiedzeniu niejawnym, które odbywa się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu, lub, jeżeli dobro dziecka tego wymaga, poza jego siedzibą. Zamiarem projektodawcy jest, aby pokoje wysłuchań miały przyjazny dla małoletnich charakter, zapewniający swobodę wypowiedzi i poczucie bezpieczeństwa małoletnich. Chodzi o to, aby wyodrębnione pomieszczenie wyposażone było w sprzęt przypominający warunki mieszkania. Nie będzie w tych pomieszczeniach wymagane instalowanie skomplikowanych narzędzi rejestracji obrazu i dźwięku, gdyż wysłuchanie nie podlega ujawnieniu⁵⁵.

⁵³ Wyrok SN z 13.12.2013 r., SNO 35/13, Legalis.

⁵⁴ Postanowienie SN z 16.12.1997 r., III CZP 63/97, Legalis.

⁵⁵ Jerzy Paszkowski, „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb II.1”. W: *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I-II. Komentarz do art. 1-1217*, red. Tomasz Szanciło (Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2023).

Jeżeli sądy mają już pomieszczenia spełniające w pełni wymagania określone w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego⁵⁶, to w takich pomieszczeniach również mogą odbywać się wysłuchania małoletnich i nie będzie istniała potrzeba tworzenia odrębnych pokoiów wysłuchań.

W nowym stanie prawnym w wysłuchaniu dziecka, oprócz sędziego, może brać udział wyłącznie biegły psycholog, jeżeli z uwagi na stan zdrowia, rozwój umysłowy lub wiek dziecka niezbędne jest zapewnienie mu pomocy psychologicznej podczas wysłuchania lub zachodzi konieczność udzielenia pomocy sędziemu w zakresie rozpoznania potrzeb dziecka podczas wysłuchania (art. 216[2] § 2 k.p.c.). Z przebiegu wysłuchania dziecka sporządza się notatkę urzędową. Jak już wskazano, przebiegu wysłuchania dziecka nie utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk.

Jednocześnie ustawodawca wprowadza w art. 216[2] § 4 k.p.c. upoważnienie ustawowe, zgodnie z którym Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, sposób przygotowania i przeprowadzenia wysłuchania dziecka oraz warunki, jakim mają odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania takich wysłuchań, mając na względzie konieczność zapewnienia swobody wypowiedzi i poczucia bezpieczeństwa wysłuchiwanym dzieci. Wydaje się, że – jak już zasygnalizowano – mogą one być tożsame z warunkami przeprowadzania czynności z małoletnimi w postępowaniu karnym.

W procesie cywilnym obowiązek wysłuchania jest określony wyłącznie w odniesieniu do spraw dotyczących osoby dziecka (zatem spraw niemajątkowych), np. sprawy ukształtowania władzy rodzicielskiej (art. 425 k.p.c.) w ramach postępowania w sprawach małżeńskich, ustalenia lub zaprzeczenia pochodzenia dziecka, unieważnienia uznania dziecka i rozwiązania przysposobienia (art. 453 k.p.c.). Jednak w tym zakresie również trwają dyskusje, przede wszystkim odnoszące się do poszerzenia prawa do wysłuchania o sprawy majątkowe rozpoznawane w procesie cywilnym⁵⁷. W obecnym stanie prawnym nie wydaje się to możliwe z uwagi na wyraźne odniesienie w przepisie do pojęcia osoby małoletniego dziecka (art. 216[1] § 1 k.p.c.). Poza tym taki wniosek znajduje oparcie w wykładni systemowej, tj. w treści przepisów normujących postępowanie nieprocesowe, a przede wszystkim – w redakcji art. 576 § 2 k.p.c., który stanowi, że w sprawach opiekuńczych dotyczących osoby lub majątku dziecka sąd wysłucha dziecka, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają, uwzględniając w miarę możliwości

⁵⁶ Dz.U. 2020 poz. 1691.

⁵⁷ Np. *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza, wykładnia, komentarze*, red. Mirosław Kosek, Wanda Stojanowska (Warszawa: LexisNexis, 2011), 346; Karol Weitz, „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb 4” [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Tadeusz Ereciński (Warszawa, 2016, zbiór elektron. Lex).

jego rozsądne życzenia⁵⁸. Jednak nie ulega wątpliwości, że takie zawężone podejście do przedmiotu wysłuchania dziecka nie jest sprzeczne z postanowieniami art. 12 Konwencji o prawach dziecka, zważywszy, że przepis ten odnosi się co prawda do możliwości wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym dotyczącym dziecka, ale może to uczynić małoletni samodzielnie albo przez swojego przedstawiciela, bądź za pośrednictwem właściwego organu, zgodnie z zasadami wewnętrznego prawa procesowego danego państwa. Co więcej, sposób ukształtowania obowiązku wysłuchania małoletniego w określonych sytuacjach w sprawach dotyczących osoby małoletniego nie wyklucza sytuacji, w której organ sądowy zdecyduje się również na wysłuchanie dziecka w sprawach związanych z jego majątkiem, gdy uzna, że pośrednictwo przedstawiciela albo właściwego organu jest niewystarczające. W ramach dyskrecjonalnej władzy sędziego taka możliwość może zaistnieć zawsze, gdy przemawiają za tym okoliczności sprawy, zwłaszcza ochrona dobra dziecka, a rozwój umysłowy dziecka, stan zdrowia i stopień jego dojrzałości na to zezwalają.

Korzystanie przez dziecko z prawa wysłuchania implikuje określone skutki procesowe, ale jednocześnie wprowadza wątpliwości interpretacyjne odnoszące się do statusu wysłuchanego dziecka w postępowaniu sądowym. W tym zakresie przede wszystkim należy podkreślić, że wysłuchanie małoletniego nie jest środkiem dowodowym, ale realizacją podstawowego prawa osoby, której pośrednio albo bezpośrednio dotyczy wynik postępowania. Wynika to zarówno z uplasowania przepisu art. 216[1] k.p.c., który nie znalazł się ani w regulacji dotyczącej dowodu z zeznań świadka, ani dowodu z wyjaśnień stron, jak i z samej idei wysłuchania, które nie odnosi się do obiektywnych relacji świadka, ale do przeżyć, emocji i potrzeb wysłuchiwanego małoletniego. Z tego względu nie można przypisywać instytucji wysłuchania małoletniego cech osobowego środka dowodowego.

Wysłuchanie dziecka w postępowaniu nieprocesowym

Odpowiednikiem omówionych wyżej rozwiązań w zakresie realizacji prawa do wysłuchania dziecka w postępowaniu nieprocesowym jest art. 576 § 2 k.p.c., który stanowi, że sąd w sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka wysłucha go, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają, uwzględniając w miarę możliwości jego rozsądne życzenia.

Od 15 lutego 2024 roku do wysłuchania w postępowaniu nieprocesowym stosuje się odpowiednio wskazane wyżej przepisy art. 216[1] § 3 i 4 oraz art. 216[2]. Wagę powinności organów sądowych w tej materii dostrzega również Sąd Najwyższy, który podnosi, że kierując się celowością, przy uwzględnieniu stopnia dojrzałości

⁵⁸ Jan Górowski, „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb”. W: *Kodeks postępowania cywilnego. Tom IV. Komentarz*, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2019).

małoletniego oraz charakteru sprawy opiekuńczej, właściwy sąd powinien zapoznać się ze stanowiskiem tego małoletniego, mając na względzie jego dobro⁵⁹. W postępowaniu nieprocesowym zakres stosowania prawa do wysłuchania jest znacznie szerszy od tego w procesie cywilnym, w tym przypadku obowiązek wysłuchania dziecka dotyczy bowiem zarówno spraw odnoszących się do osoby, jak i majątku dziecka (art. 576 § 2 k.p.c.). Nawiązując do wskazanych wyżej rozważań co do statusu procesowego małoletniego, którego się wysłuchuje, należy wskazać, że Sąd Najwyższy uznał, iż uregulowany w art. 12 ust. 2 Konwencji o prawach dziecka (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526) obowiązek zapewnienia dziecku możliwości wypowiedzenia się w każdym postępowaniu, które jego dotyczy, nie oznacza przyznania dziecku w sprawie o pozbawienie nad nim władzy rodzicielskiej statusu uczestnika postępowania⁶⁰. Również w doktrynie prawa cywilnego procesowego jednoznacznie wskazuje się, że powinność wysłuchania pewnej kategorii osób w postępowaniu nieprocesowym (głównie w sprawach opiekuńczych) nie oznacza przyznania im przymiotu uczestnika postępowania⁶¹. Wysłuchanie dziecka nie może więc być przesłanką do stwierdzenia, że uzyskało status uczestnika postępowania, nawet jeśli przyjmie się, iż wysłuchanie ma charakter obligatoryjny⁶².

Jednak podejście to powinno ulec zmianie *de lege ferenda*, ponieważ w istotnych sprawach małoletniego to on powinien być podmiotem, a nie przedmiotem postępowania. Nie sposób uznać, że sprawa wykonywania władzy rodzicielskiej nie należy do kategorii spraw istotnych dla małoletniego. Podejście to wynika również z analiz podmiotów zaangażowanych w proces legislacyjny, które wskazały, że biorąc pod uwagę odmienną sytuację małoletniego w procesie i postępowaniu nieprocesowym, uznać należy, iż w tym ostatnim dziecko jest zainteresowanym w sprawie, jeśli tylko wynik postępowania dotyczy jego praw. Konsekwencją tego jest fakt, że dziecko może samo wstąpić do udziału w sprawie, gdy jest zaś uczestnikiem postępowania, zawsze musi być wysłuchane przez sąd⁶³. W konsekwencji najlepszym rozwiązaniem jest sytuacja, w której końcowym efektem aktywności dziecka w postępowaniu nieprocesowym w sprawach dotyczących jego osoby lub majątku będzie nabycie przez niego statusu uczestnika postępowania.

⁵⁹ Postanowienie SN z 15.12.1998 r., I CKN 1122/98, Legalis.

⁶⁰ Postanowienie SN z 16.12.1997 r., III CZP 63/97, Legalis.

⁶¹ Joanna Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 321.

⁶² Piotr Ryłski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 153.

⁶³ Szerzej: Opinia legislacyjna zlecona przez Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Łódź 2007.

Wnioski

Wejście w życie Konwencji o prawach dziecka spowodowało w omawianym zakresie tylko taką zmianę, że formułowane dotychczas w drodze wykładni sądowej zalecenie wysłuchania dziecka stało się odtąd obowiązkiem procesowym sądu w każdej sprawie dotyczącej dziecka, którego tylko stan rozwoju psychofizycznego na to pozwala⁶⁴. Jak już zauważono, art. 72 ust. 3 Konstytucji RP stanowi, że w toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są zobowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka. W konsekwencji w razie jakichkolwiek wątpliwości interpretacyjnych można na podstawie art. 8 ust. 2 przepisy Konstytucji stosować bezpośrednio. Dlatego też można spotkać się ze stanowiskiem, że doprecyzowanie ustawowe w postaci implementacji omawianej instytucji do k.p.c. nie było konieczne⁶⁵. Jednak jest to zdanie nieuzasadnione i sprzeczne z zasadą ochrony dobra dziecka, która wyklucza pozostawianie nadmiernej swobody decyzyjnej w tak wrażliwych sytuacjach, a do tego nieuchronnie mogłoby dojść w braku szczegółowych uregulowań w ustawie procesowej. Jak pisał Janusz Korczak, dziecko, które ma prawo do pełnego obywatelstwa we własnym świecie, zasługuje na prawo do wypowiedania własnych myśli i uczuć, wyrażania własnych poglądów i podejmowania własnych decyzji.

Korczak udowadniał to wielokrotnie w swoim piśmarstwie pedagogicznym. Jak pisze Bogusław Śliwerski w artykule *Prawo dziecka do własnych praw*⁶⁶: „Korczakowi, jako jednemu z niewielu na świecie pedagogów, udało się odkłamać w praktyce wychowawczej wzajemne stosunki między dorosłymi a dziećmi; zapewniając realne warunki równouprawnienia, egzekwowania praw dialogowego współistnienia i autentycznej samorządności”⁶⁷.

W dzisiejszych czasach wzrastającej świadomości istnienia „dzieci bez dzieciństwa” i „dzieciństwa poza granicami”⁶⁸ podmiotowość dziecka w systemie prawnym wymaga wzorowej współpracy pedagogów z prawnikami. Wielowymiarowa twórczość Janusza Korczaka, przyporządkowana logice dziecięcego świata, jak widać wciąż pozwala „zakładać w ludziach hipostazę dobra”⁶⁹ jako powinności działania względem dziecka, jego dziecięcego obywatelstwa i związanych z nimi praw.

⁶⁴ Postanowienie SN z 16.12.1997 r., III CZP 63/97, Legalis.

⁶⁵ Joanna Zajączkowska, „Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego”. *Palestra* 7–8 (2013), <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2013/artykul/glos-dziecka-na-wokandzie-o-instytucji-wysluchania-maloletniego> [dostęp: 20.08.2023].

⁶⁶ Bogusław Śliwerski, „Prawo dziecka do swoich praw”. *Pedagogika Społeczna* 4 (2017): 37–58.

⁶⁷ Tamże, 56.

⁶⁸ Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista, „Dzieciństwo poza granicami”. W: *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości*, 159–236.

⁶⁹ Jadwiga Bińczycka, Anna Kamińska, Yaron Karol Becker, „Słowo wstępne. Zakładać w ludziach hipostazę dobra”. W: *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości*, 7–8.

Streszczenie: Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej części, opartej na publikacjach pedagogicznych, omówiona została pedagogiczna działalność Janusza Korczaka jako prekursora i rzecznika praw dziecka. W części drugiej, opartej na publikacjach prawnych, przedstawione zostały rozważania dotyczące praw dziecka i prawidłowego ich odzwierciedlenia, związanego z prawem dziecka do jego wysłuchania w sprawach cywilnych. Artykuł kończy się konkluzją o konieczności współpracy pedagogów z prawnikami w czasach, w których wzrasta świadomość potrzeby poszukiwania nowych rozwiązań prawnych, związanych z obecnością „dzieci bez dzieciństwa” i „dzieciństwa poza granicami”. Artykuł jest zapowiedzią kolejnych publikacji na ten temat.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawa dziecka, pajdocentryzm, Janusz Korczak

Bibliografia

- Arczewska, Magdalena. „Czym jest dobro dziecka? Analiza sieci ekwiwalentów pojęcia «dobra dziecka» w perspektywie przedstawicieli wybranych środowisk zawodowych”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 241–271. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Bińczycka, Jadwiga, Kamińska, Anna, Becker, Yaron Karol. „Słowo wstępne. Zakładać w ludziach hipostazę dobra”. W: Manfred Liebel, Urszula Markowska Manista, *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista, 7–8. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017.
- Bińczycka, Jadwiga. „Korczakowskie prawa dziecka”. W: „*Szanować – słuchać – wspierać – chronić. Prawa dziecka w rodzinie, szkole, społeczeństwie*”, red. Ewa Jarosz, Beata Dyrda, 13–19. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.
- Bińczycka, Jadwiga. „Korczakowski witraż dziecięcy”. *Chowanna* 1 (2010): 27–38.
- Bińczycka, Jadwiga. *Między swobodą a przemocą w wychowaniu*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1999.
- Bodio, Joanna. *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Borkowska, Karolina. „Prawo dziecka do wypowiedzi a jego udział w postępowaniu cywilnym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych”. *Dziecko Krzywdzone* 2 (2011): 27–34.
- Brańiel, Józefa, Matyjas, Bożena, Segiet, Katarzyna. *Dzieciństwo. W stronę poznania, zrozumienia i zmiany*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
- Brańiel, Józefa, Matyjas, Bożena, Segiet, Katarzyna. *Rodzina – rodzicielstwo – odpowiedzialność. Perspektywa pedagogiki społecznej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2021.
- Cieśliński, Marcin Mikołaj. „Sądowe wysłuchanie dziecka a stanowisko jego rodziców”. *Przegląd Sądowy* 1 (2021): 45–58.
- Cieśliński, Marcin Mikołaj. „Wysłuchanie dziecka w procesie cywilnym (art. 216[1] k.p.c.)”. *Przegląd Sądowy* 6 (2012): 63–72.
- Czernow, Maria (red). *Janusz Korczak. Pisarz*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2013.

- Głowiński, Michał. „Literackość jako działanie pedagogiczne”. W: Janusz Korczak. *Życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej. Warszawa 12–13 października 1978*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin Stefan Wołoszyn, 224–227. Warszawa: WSiP, 1982.
- Górowski, Jan. „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb”. W: *Kodeks postępowania cywilnego. Tom IV. Komentarz*, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2019.
- Humaniści o prawach dziecka*, red. Jadwiga Bińczycka. Kraków: „Impuls”, 2000.
- Janusz Korczak. *Pisarz – wychowawca – myśliciel. Studia*, red. Hanna Kirchner. Warszawa: Instytut Badań Literackich – Wydawnictwo, 1997.
- Jarosz, Ewa, Nowak, Anna. *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012.
- Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz do art. 1–1217*, red. Tomasz Szanciło. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2023.
- Kodeks postępowania cywilnego. Tom IV. Komentarz*, red. Andrzej Marciniak. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2019.
- Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. Stanisław L. Stadniczenko. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2015.
- Kopczyńska-Sikorska, Jadwiga. „Idee praw dziecka w życiu i pracy J. Korczaka”. *Wychowanie w Przedszkolu* 6 (1992): 334–338.
- Korczak, Janusz. *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie*. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2012.
- Korczak, Janusz. *Na mównicy. Publicystyka społeczna (1898–1912)*. 2. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Latona, 1994.
- Korczak, Janusz. „Prawa dziecka jako jednostki”. W: Janusz Korczak, *Teoria i praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin, Stefan Wołoszyn, Marta Ciesielska, 313–314. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, 2017.
- Korczak, Janusz. *Prawidła życia. Publicystyka dla dzieci*, t. 2, red. Aleksander Lewin, oprac. tekstów i uwagi o tekstach Józefa Bartnicka, Monika Ziółek, genezy utworów i przypisy Marta Ciesielska. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2007.
- Korczak, Janusz. *Prawo dziecka do szacunku*, wyd. 2. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka, 2017.
- Korczak, Janusz. *Teoria i praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin, Stefan Wołoszyn, Marta Ciesielska. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, 2017.
- Korczak, Janusz. „Wychowanie dzieci moralnie zaniedbanych i zbrodniczych”. W: Janusz Korczak, *Teoria i praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, red. Hanna Kirchner, Aleksander Lewin, Stefan Wołoszyn, Marta Ciesielska, 311–312. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka, 2017.
- Kruk, Jolanta, Pałka-Pilecka, Mariola. „Problematyka relacji osobowych w ujęciu Janusza Korczaka w odniesieniu do wychowawców i nauczycieli. Rekonstrukcja teoretyczno-empiryczna”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 3 (2019): 58–69.
- Kubicka, Dorota. „Doniosłość codzienności w filozofii Janusza Korczaka”. *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne* 1 (2016): 133–146.
- Liebel, Manfred, Markowska-Manista, Urszula. „Dzieciństwo poza granicami”. W: *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista, 159–236. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017.

- Liebel, Manfred. „Janusz Korczak i prawa dziecka jako zdolność sprawcza”, tłum. Urszula Markowska-Manista. W: *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista, 54–67. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017.
- Liebel, Manfred. „Prawa dzieci jako prawa sprawcze w filozofii Janusza Korczaka”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 205–239. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Liebel, Manfred, Markowska-Manista, Urszula. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017.
- Markowska-Manista, Urszula. „«Najlepszy interes» dzieci marginalizowanych i ich partycypacja. Lekcje z pedagogiki Janusza Korczaka”. W: Manfred Liebel, Urszula Markowska-Manista, *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, tłum. Aleksandra Borzecka, Urszula Markowska-Manista, 93–107. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Polsko-Niemiecka Fundacja na Rzecz Nauki, 2017.
- Michalak, Marek. „Korczakowskie prawo do społecznej partycypacji dziecka. Dziecięce obywatelstwo”. W: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. Stanisław L. Stadniczenko. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2015.
- Michalak, Marek (red.). *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. *Analiza, wykładnia, komentarze*, red. Mirosław Kosek, Wanda Stojanowska. Warszawa: LexisNexis, 2011.
- Nowicka, Marzenna. „Odkrywanie dzieciństwa przez Rousseau i Korczaka. Refleksje o ewolucji znaczeń”. *Studia Pedagogiczne LXVIII* (2015): 207–219.
- Paszkowski, Jerzy. „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb II.1”. W: *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I-II. Komentarz do art. 1–1217*, red. Tomasz Szanciło, XXX–XXX. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2023.
- Rogoż, Michał. „Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka”. W: *Janusz Korczak. Pisarz*, red. Maria Czernow, 11–26. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2013.
- Rylski, Piotr. *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Santos Pais, Marta. „Prawo dziecka do życia bez przemocy – perspektywa globalna”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 16–29. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Shner, Moshe. „Dlaczego dzieci mają prawa: prawa dzieci w pedagogice”, tłum. Aleksandra Gellert. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 273–321. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Sieradzka-Baziur, Bożena. „Kształtowanie się języka naukowego pedagogiki na przykładzie manifestu pedagogicznego *Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie Janusza Korczaka*”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 3–4 (2019): 46–62.
- Smolińska-Theiss, Barbara. „Dziecięcy trud rozwoju”. W: *też, Korczakowskie narracje pedagogiczne*, 148–150. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2014.
- Smolińska-Theiss, Barbara. „Korczakowskie źródła praw dziecka. Prawo naturalne, prawo natury, prawidła życia”. W: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. Stanisław L. Stadniczenko, 15–19. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2015.

- Smolińska-Theiss, Barbara. „Pedagogiczne transgresje Janusza Korczaka”. W: tejsze, *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, 49–57. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2014.
- Stadniczeńko, Stanisław L. „Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela”. W: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. Stanisław L. Stadniczenko, 37–50. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2015.
- Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 2: *Prawo cywilne*, red. Marek Safjan. Warszawa: Oficyna Naukowa, 1995.
- Śliwowski, Bogusław. „Pajdocentryzm a prawa dziecka”. W: tegoż, *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu*, 63–82. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2007.
- Śliwowski, Bogusław. „Prawo dziecka do swoich praw”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 92–141. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Śliwowski, Bogusław. „Prawo dziecka do swoich praw”. *Pedagogika Społeczna* 4 (2017): 37–58.
- Theiss, Wiesław. „Posłowie. Korczak pół wieku później”. W: Janusz Korczak, *Jak kochać dziecko*, red., posłowie i kalendarium Wiesław Theiss, 117–131. Warszawa: Jacek Santorski & Co, Agencja Wydawnicza, 1992.
- Turczyk, Małgorzata, Kusztal, Justyna. „Proces inkluzji prawnej problematyki dziecka i dzieciństwa w kontekście historycznych uwarunkowań kategorii praw dziecka”. W: *Prawa dziecka wczoraj, dziś i jutro – perspektywa korczakowska*, red. Marek Michalak, 176–203. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Dziecka, 2018.
- Weitz, K. „Komentarz do art. 216[1] KPC, Nb 4” [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Tadeusz Ereciński. Warszawa, 2016, zbiór elektron. Lex.
- Wiśniewska-Kin, Monika. „«Momenty wychowawcze» w projektowaniu procesu kształcenia kulturowej kompetencji dzieci”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 3 (2019): 37–46.
- Wojnar, Irena. *Humanistyczne przesłanki niepokoju*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 2016.
- Wojnowska, Bożena. „Ten Inny. Żydzi – lud – dziecko”. W: tejsze, *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)*, 57–216. Kraków–Budapeszt–Syrakuzy: Wydawnictwo Austeria 2023.
- Zajączkowska, Joanna. „Głos dziecka na wokandzie – o instytucji wysłuchania małoletniego”. *Palestra* 7–8 (2013), <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2013/artukul/glos-dziecka-na-wokandzie-o-instytucji-wysluchania-maloletniego> [dostęp: 20.08.2023].